

Vélemény Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár közszereplései a Horthy-korszakban, 1919-1927.

Elöljáróban le kell szögezni, hogy Fazekas Csaba témaválasztása átgondolt, releváns, és jól illeszkedik a pályázó szakmai kvalitásaihoz. Nem kérdéses, hogy Prohászka Ottokár kora egyik legagilisabb közszereplőjének tekinthető, aki számtalan cikket írt, beszédet tartott, vagy egyszerűen csak részt vett különböző rendezvényeken és mellesleg a politika világba is belekóstolt. Tevékenységét kortásai kiemelt figyelemmel kísérték, így – részben egyetértve a szerzővel – Prohászka valóban az 1919-27 közötti időszak jelentős alakjának tekinthető. Utóbb számos emlékezetpolitikai és szakmunka is foglalkozott az életművével, ami azonban távolról sem jelentette azt, hogy minden kérdés megnyugtatóan rendeződött volna. Fazekas Csaba nem átfogó biográfiát kívánt írni: a terület, melyet választott, szervesen épít meglévő ismereteire, tudására, sőt ennél is többről van szó. 1998 óta rendszeresen foglalkozott Prohászka tevékenységének valamelyik szegmensével, melynek következtében összesen 33 idevágó publikációja jelent meg. Kijelenthető tehát, hogy a disszertáció egy régóta tartó kutatómunka egyfajta betetőzését, kiteljesedését jelenti.

Fazekas Csaba módszertani szempontból világosan és indokoltan határolta le témáját, amikor Prohászka egyfajta „public intellectual”-nak tekintette és közszerepléseire fókuszált, s ezt az értelmezési keretet a disszertációban végig következetesen érvényesítette. Bár a szerző azt jelezte, hogy munkája bizonyos fokig korrajz is kíván lenni, jómagam pozitívumnak tekintem, hogy nem törekedett a téma kitágítására, nem tett kitérőket annak érdekében, hogy Prohászka szerepléseit túlzottan széles kontextusba ágyazza be. (Ilyenfajta kitágítás egyébként megtehető lett volna eszme-, illetve sajtótörténeti vonal mentén éppúgy, mint az életrajzírás historiográfiája kapcsán.) Ebből következően a I.1. és I.2. alfejezetek megfelelő keretet jelentettek a témakör számára: a szerző meggyőzően bizonyította, hogy egyfelől ismeri a Prohászka-ról szóló, egyébként igencsak terjedelmes szakirodalmat, másfelől tisztában van az életrajzírás kihívásaival, az ezzel kapcsolatos metodológiai/metodikai szakmai előzményekkel.

A disszertáció – túlzás nélkül állítható – hatalmas anyagra épül. Prohászka tevékenysége számos kérdéskört érintett, melynek értelmezéséhez elengedhetetlen volt a korszakra, illetve inkább annak első felére vonatkozó szakirodalom felhasználása, amit a szerző meg is tett. A felhasznált irodalomjegyzék imponáló olvasottsárról tesz tanúbizonyságot, azzal a kiegészítéssel, hogy a feldolgozások sora az utóbbi pár évtizedben jelentős gyarapodáson ment át, s a tendencia napjainkban is folytatódik, komoly kihívás elé állítva a szakembereket. Valószínűleg mind általánosabban követett módszer lesz a régebbi szakmunkákat érintő erőteljesebb szelekció, melyet egyes pontokon Fazekas Csaba is érvényesített. (A budapesti törvényhatósági választásoknál L Nagy Zsuzsa helyett inkább Ignác Károly írásai voltak a referenciák, de hasonlólt lehetett megfigyelni az 1918-19-es időszaknál is.)

A munka elsődleges bázisát mégis a primér források jelentik. Bár a szerző felhasználta az önmagában is jelentősnek mondható publikált forráskiadványokat, valamint a releváns levéltári anyagokat, a meghatározó részt – mennyiségi és tartalmi téren egyaránt – a korabeli sajtó jelentette. Jómagam 305 sajtóterméket számoltam össze, s ilyen nagyságrendű anyagból kigyűjteni a témához kapcsolódó írásokat önmagában is igen nagy háttérmunkát igényel, még úgy is, hogy a már említett kiadványok valamelyest megkönnyítették a szerző feladatát.

Megjegyzem, a digitális forráskiadás előnyeinek kihasználása nélkül, például 50 évvel ezelőtt ez a feladat elvégezhetetlen lett volna. Fazekas Csaba dicséretére legyen mondván, anyaggyűjtő munkáját nem korlátozta a digitálisan elérhető sajtótermékekre. Érdekes módon csak nagyon kevésbé használta az interneten ugyancsak elérhető MTI-jelentéseket, de úgy tűnik érdemben nem jutott volna vele előbbre. Szűrőpróbaszerűen belenézve, Prohászka személye messze nem kapott olyan súlyt az MTI-hírekben, mint amit a sajtó alapján várni lehetne.

Szerkezetileg a szerző részben várható/elvárható, részben újszerű módszert választott. Az I. fejezetet röviden egyfajta témafelvezetésnek lehet tekinteni, melyből kimaradt szakirodalmi előzmények érdemi bemutatása/elemezése, nem véletlenül. Fazekas Csaba ugyanis úgy döntött, hogy a szükséges reflexiókat elsődlegesen nem itt, hanem a vonatkozó tartalmi részeknél teszi meg.

A II. fejezet azzal, hogy alaposan áttekintette Prohászka 1916-19 közötti közszerepléseit, a gyakran radikálisan átalakuló politikai viszonyokhoz való hozzáállását, a fő téma egyfajta nélkülözhetetlen felvezetését nyújtotta. Egyrészt így szűrhetette le igazán az olvasó a püspök gondolkodásában, nézeteiben fellelhető konstans és változó elemeket. Másrészt jól láthatóvá vált, hogy Prohászka azon közszereplők közé tartozott, akik kisebb-nagyobb mértékben készek volt, az adott kor meghatározó áramlataihoz igazodni. (Jelen esetben a Tanácsköztársasághoz kevésbé, az őszirózsás forradalmat követő időszakhoz pedig erőteljesen.)

A disszertáció fő témáját azonban Prohászka tevékenységének az 1919 őszétől 1927 tavaszáig terjedő időszak vizsgálata jelentette, amint az a lényegretörő címben is egyértelműen kifejezésre jutott. A III. nagyfejezet tematikus tagolásban hat olyan kérdéskört tekintett át, melyek a szerző szerint érdemi relevanciával bírtak. Ezek kiválasztásánál az került előtérbe, hogy Prohászka, illetve az adott időszak oldaláról nézve milyen jelentősége volt az adott témának. (A föld-, vagy a zsidókérdés esetében a kettő egymást erősítette, a legitimizmusnál inkább csak utóbbiról lehet beszélni.) A választás szempontrendszere számomra meggyőző volt, s a végén nem maradt hiányérzetem, hogy valami fontos kérdés kimaradt. Annál kevésbé, mert Fazekas Csaba itt fordított a szerkesztési elven, és a továbbiakban a kronologikus tárgyalási rendet helyezte előtérbe. Ennek fontossága a IV/1-2 alfejezetnél teljesen egyértelmű, és kifejezetten hiánya lett volna a munkának, ha a politikai szereplései nem kapnak hangsúlyos teret. Már itt is megmutatkozott, a későbbi fejezeteknél pedig egyértelművé vált a következetesen érvényesített szerkesztési elv. A szerző időrendben, évenkénti bontásban haladt, azon belül pedig az általa kialakított fontossági sorrend szerinti tagolta a közszerepléseket, elsősorban azokról írva, melyek nem, vagy csak kevésbé kerültek elő a már említett III. nagyfejezetben.

A szerzőben is utóbb felmerült a kérdés: „érdemes-e Prohászka Ottokár közszerepléseit ilyen részletességgel, a teljesség igényét súroló alapossággal áttekinteni és elemezni” (705. o.) Erre kézenfekvő válasz lehet, hogy a székesfehérvári püspök igen agilis közszereplőnek számított, amit Fazekas Csaba kellően bizonyít. Az állítást nem is kívánom vitatni, inkább csak finomítani. Mindenekelőtt egy tudományos munkában nem baj, sőt értékelendő, ha a szerző lehetőleg teljességre törekszik, főleg ha az nem az érdemi mondanivaló rovására megy. Másképp fogalmazva, egy ilyen – bizonyos mértékig pozitívista gyökerekkel rendelkező - aprólékosan részletező áttekintés olyan alapot jelent, melyhez a Prohászka-életművel később szembesülő szakemberek is nyugodtan fordulhatnak. Ezt megerősíti, az V. fejezet, amely precízen, időrendi és egyéb szempontok kombinálásával tekintette át Prohászka Ottokár közszerepléseit. Ugyanígy hasznos jövőbeni segédanyagnak tekinthető a mellékletek első három egysége. Az persze más kérdés, hogy valóban szükség volt-e ilyen szintű tagolásra - benne olyan kurta alfejezetekre, mint a 75. oldalon -, vagy

érdemesebb lett volna az egyes éveknél nagyobb időkereteket kialakítani. A magam részéről ezt a történetírói autonómia kérdéskörébe tartozónak tekintem.

A fenti módszernek köszönhetően azonban egy rendkívül terjedelmes, az átlagos értekezések nagyságát igencsak meghaladó munka született. Ez persze önmagában nem probléma, inkább csak a mellékletek két része tűnik fölöslegesnek (a személyekről és a pártokról szóló).

Ellenben ha a kéziratra úgy tekintünk, mint egy majdan publikálandó írásműre, akkor más a helyzet. Ebben az esetben a korábban említett két melléklet-fejezet kifejezett hasznos, viszont egy ekkora terjedelmű szöveg nem tűnik olvasóbarátnak és megfontolandó lehet elsősorban a kronologikus rész rövidítése/tömörítése. Annál is inkább, mivel számos, 1922 után született írás inkább csak színesíti, de érdemben nem módosítja a Prohászka társadalom és világmépéről szerezhető tudást.

Amint arra korábban utaltam, a hatalmas forrásbázis összegyűjtése, feldolgozása/bemutatása fontos, de nem elegendő egy disszertáció szakmai értékének megítélésének. S itt le kell szögezni, hogy a valóban nagy közszereplői életmű rekonstruálásán túl a kéziratból fontos megállapítások, következtetések vonhatók le a püspök személyére, eszmei arculatára és tevékenységére vonatkozóan, amit egyébként a szerző külön is megtesz az V/2. összegző fejezetben. Ennek bizonyítására nem kívánom a disszertáció összes új állítását végig venni, csupán néhányra kívánok utalni.

1. Az értekezés meggyőzően bizonyítja, hogy Prohászka valóban egyfajta „public intellectual” attitűd jellemezt, melyet abban az értelemben mindenképpen sikerrel folytatott, hogy szerepléseit jelentős kortársi figyelem kísérte. Ennek alátámasztására további adalékkal is lehet szolgálni. 1919. december 7-i beszédében többek között kijelentette: „Szeretném, ha Pannonhalma és Debrecen közt a szeretet szivárványhídja húzódnék, amelyen a megértés angyalai járnának”. Nos pár hónappal később Horthy kormányzóként látogatást tett a frissen visszakерült tiszántúli területeken, melynek során Debrecenben a következő szavak hangzottak el tőle: „Éppen itt, a kálvinista Rómában akarom hirdetni, hogy szükséges megépíteni a szivárványhidat Pannonhalma és Debrecen között.”. Ugyanakkor aktív politikusként, valamint gazdasági vállalkozások vezetőjeként – beleértve saját püspökségét is – Prohászka kifejezetten sikertelennek bizonyult.

2. Módszertani szempontból is fontos annak rögzítése, hogy Fazekas Csaba komoly diskurzuselemzés is végzett azzal, hogy a Prohászka-írásokra érkező sajtóreflexiókat is bevonta a vizsgálat körébe.

3. A szerző megalapozottan mutat rá, hogy Prohászka nézeteinek, reformgondolatainak voltak stabil, konstans elemei és voltak olyanok, melyek az aktuálpolitikai körülmények függvényében számottevő mértékben módosultak. Utóbbiakhoz sorolhatóak a választójog kiterjesztéséről vagy a földreformról vallott nézetei, míg a zsidósággal kapcsolatban inkább folytonosság érvényesült. Ugyancsak kellően bizonyítja, hogy bár a püspök időnként törekedett árnyaltabb megfogalmazásra, de bizonyos kijelentései/írásai alapján antiszemitának tekinthető (711. o.)

4. Prohászkanak az 1918-19-es időszakra vonatkozó értékelése hatásos „történetpolitikai narratívát alakított ki” az ellenforradalmi emlékezetpolitika számára.

5. A székesfehérvári püspök közéleti magatartása 1920 után sem nélkülözte az ellentmondásosságot, mellyel úgy tűnik maga az érintett sem volt teljesen tisztában. Miközben ugyanis nézetei, sőt részben kapcsolatai alapján a jobboldali radikalizmus odalán volt a helye, az ilyen jellegű, de ellenzékbe forduló irányzatok mellé nyíltan soha nem állt oda. Érvényes ez mind a gömbösista fajvédőkre, mind a radikális, Haller István vezetett keresztényszocialistákra. Politikai magatartását 1921 után, időnkénti burkolt kritikái ellenére a Bethlen-kormány támogatása határozta meg. Ugyanez az ellentmondásosság tükröződött

továbbá abban is, hogy képviselői utódjának egyértelműen a tőle több téren másfajta politikusi attitűdöt mutató Károlyi József grófot támogatta.

6. Végül - saját kutatási területemhez kapcsolódva - a disszertáció világossá tette a számomra, hogyan kell értelmezni Prohászkanak az első nemzetgyűlést kritizáló, sőt időnként kifejezetten lesújtó értékeléseit.

A szerző ugyanakkor számos vitatható megállapítást tett, s az alábbiakban ezekre szeretnék röviden kitérni. Mindenekelőtt elismerem, hogy Prohászka Ottokár agilis közszereplő, termékeny publicista és nagy hatású szónok volt, akinek véleményére, közszerepléseire a kortársak rendszerint figyeltek és politikai hovatartozásuktól függően illették pozitív vagy negatív jelzőkkel. Bizonyos kvalitásait – mutat rá a szerző – még ellenfelei is elismerték (597. o.) Azonban egyértelműen túlzásnak tűnik, hogy Prohászka 1919-27 közötti valamiféle szellemi vezető lett volna a jobboldal számára: „a püspököt a keresztény-nemzeti ideológia valamennyi árnyalata (a kormánypárt híveitől a szélsőjobboldal különböző csoportjaiig) iránymutató vezérnek tekintette”. (224. o.) Az a tény, hogy a jobboldal különböző irányzatai pozitívan viszonyultak a személyéhez, sőt inkább védték őt a baloldali bírálatokkal szemben, még nem jelenti azt, hogy a jobboldal bizonyos csoportjai – köztük a katolikus konzervatívok, a bethlenisták, vagy számos legitimista politikus - ne lettek volna tisztában a közöttük lévő különbségekkel. Annak pedig végképp nincs nyoma, hogy valamiféle iránymutató személyiség lett volna a bethleni kormánypolitika számára. Sőt, elismerve azt az inspiratív hatást, amit a jobboldali radikalizmusra gyakorolt, még az sem jelenthető ki, hogy a mozgalom valamiféle kiemelkedő szellemi vezérként tekintett volna rá. Erre a szerepre ugyanis az 1920-as évek elején mások is sikerrel aspiráltak, köztük Szabó Dezső vagy Bangha Béla (Gyurgyák János: Magyar fajvédők. Bp. 2012. 73. o) Ennél árnyaltabb és számomra elfogadhatóbb megfogalmazás kerül elő a 15. oldalon: „Azok közé sorolható (hasonlóan Szekfű Gyulához, Szabó Dezsőhöz stb.), akik alapvetően meghatározták... főként a középosztály világlátását, a magyar történelemhez, a tradíciókhoz, a politikához, a kultúrához és a zsidósághoz való viszonyát.”

A fenti vonulatba illeszthetően ugyanitt (15. o.) szerepel az a kijelentés, miszerint: „halála után két másik korszakban: a Horthy-rendszer második felében, illetve az 1990-es évektől szintén erőteljes és nem kétséges, hogy valóságos kultuszáról is beszélhetünk.” A Horthy-korszakra fókuszálva nem állítom, hogy Prohászka 1927 után elfelejtették volna, de úgy tűnik, mások sokkal nagyobb eséllyel aspirálhattak arra, hogy országos méretű kultusz formálódjon a személyük körül. A Bethlen-érában inkább Tisza István, majd Apponyi Albert személyét lehetne kiemelni. Az 1932-36 között kormányfői székbe emelkedő Gömbös Gyula sem törekedett különösebb kultuszának ápolására, ami miniszterelnök utódjairól is elmondható. Sipos Péter ugyan monográfiájában utalt arra, hogy a hivatásrendiség eszméjének gyökerei Imrédy Béla esetében Prohászka vezethetőek vissza, de maga Imrédy kormányfői bemutatkozó beszédében ezt egyáltalán nem tartotta fontosnak megemlíteni. S hogy teljes legyen a kép, 1942-ben a Kállay-kormány nem Prohászkanak, hanem a már említett Gömbösnek állíttatott szobrot.

A mondottakhoz társítva másik vitatható megállapítás Prohászka világnézeti-ideológiai elhelyezése. A 707. oldalon (a téziszfüzetben megismételve) a következő olvasható: „Prohászka konzervatív közszereplő volt, méghozzá a konzervatív katolicizmus egyik leginkább markáns vonulatát képviselte.” Pár sorral később viszont már úgy fogalmaz a szerző, hogy: „1919 utáni politikai nézetei... pontosan kifejezésre juttatták a keresztény-nemzeti ideológiát, valamint annak szélsőjobboldali radikális értelmezését”. Utóbbi állítás a 714. oldalon még egyértelműbb kifejezést nyer: „meggyőződésem szerint a szélsőjobboldali radikalizmus jellemezte leginkább eszmei arculatát”. Utóbbi állítással egyet lehet érteni, de ebben az esetben sem ártana, ha a szerző a kézirat könyv formájú megjelenése esetén

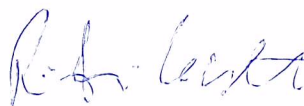
eligazítaná az olvasót a fajvédő eszme és a bethlenista konzervatív ideológia egymáshoz való viszonyáról, főleg úgy, hogy mindkettőről kiváló szakmunkák állnak a rendelkezésünkre.

Tárgyi oldalról nézve úgy tűnik a szerző tájékozott a korszak köztörténeti folyamataiban, csupán néhány esetben érződik némi pontatlanság/bizonytalanság. Előbbire példa lehet a 428. oldalon tett állítása miszerint a KNEP 1922 márciusában három részre szakadt, holott a radikálisabb legitimisták már januárban kiléptek és saját pártot alapítottak. Utóbbi kapcsán a Magyar Királyság Pártjáról írt rész említhető meg. A III/3. alfejezetben a szerző Prohászka és a legitimizmus címszóval tárgyalja a témát. Elgondolkodtató azonban, hogy egyetlen, akkoriban neves legitimista politikus sem vállalt szerepet a pártban, vajon valójában inkább nem valamiféle karlista-ellenes, illetve szabad királyválasztó szerveződésről volt szó?

Az értekezés szövegformálását egyértelműen a szakmai nyelvezet használata dominálja, de a szerző igyekezett kerülni a nehézkes és túlbonyolított mondatokat. Hatalmas jegyzetapparátusa korrekt és követhető, bár megjegyzem, hogy az értekezést forgató szakemberek dolgát megkönnyítette volna, ha szövegvégi helyett lábjegyzeteket használ Fazekas Csaba. Ellenben nem hagyható szó nélkül, hogy a kéziratot nyelvhelyességi szempontból kifejezetten magas színvonal jellemzi, főleg annak fényében, hogy igen terjedelmes szövegkorpuszról van szó. (Mellesleg apróság, de érthetetlen a számomra, miért írt a II. főfejezetben következetesen „főrendi házat”, főrendiház helyett.)

Véleményemet összegezve az értekezést magas színvonalú, új eredményeket hozó munkának tartom, amely egyértelműen alkalmas a nyilvános vitára és a tudományos fokozat elnyerésére.

Debrecen, 2026. 05. 23.

Püski Levente
MTA doktora

